

DOI 10.31558/2617-0248.2019.4.15

УДК 321.304

СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ГУМОР ЯК ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2997-3020>**Демичева А. В., к. соц. н., доцент кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна)**

Політичний гумор – складне явище, наукова рефлексія якого може відбуватися у двох основних ракурсах. З одного боку, в умовах ускладнення політики, політизації різних сфер життєдіяльності соціуму, перманентного кризового стану владної сфери, гумор виступає засобом її осмислення, в якому відображаються актуальні з погляду суспільства політичні процеси, події та персоналії. З іншого боку, політичний гумор є невід’ємним елементом політичного іміджу сучасного політика, певною політичною технологією. Гумор і викликаний ним сміх стають невід’ємним атрибутом політичного процесу.

Політичний гумор є багатфункціональним явищем, загальними функціями якого виступають звільняюча, захисна; критична, демократизаційна; оцінна; інтегративна та ін. Політичний гумор є контекстуальним явищем, зміст, види, функції якого залежать в тому числі й від політичного режиму соціуму. Гумор може приймати різноманітні втілення: В актуальній культурній ситуації в умовах бурхливого розвитку віртуального простору однією з найзатребуваніших форм політичного гумору є інтернет – меми: слогани, «фотожаби», вірусні відеоролики і пародійні ілюстрації, мелодії і гіфи, комікси та демотиватори.

Незважаючи на велику кількість «народної творчості» та форм її виявлення, основним каналом гумористичної репрезентації сучасної політичної ситуації в Україні є професійний гумор, представлений у Інтернет та телевізійному просторах. Однак, навіть сміливі сучасні гумористичні «випади» не можна назвати гострою політичною сатирою, оскільки їх соціальна критика занадто м’яка, іронічна, не закликає до боротьби проти недоліків, погоджується з їх наявністю. Влада ігнорує цей сміх над собою і навіть дозволяє сміятися, що цілком обумовлено пом’якшенням політичного гумору, втраченою викривальною функцією, набуття ним розважального змісту. Іншим аспектом проблематики політичного гумору є його використання у якості політичної технології та риси сучасного політичного лідера.

Ключові слова: гумор, політичний гумор, карнавалізація політики, форми та функції політичного гумору.

Demicheva A.V. Modern political humor as polyfunctional phenomenon

Political humor is a complicated phenomenon with its scientific reflection occurring in two major dimensions. On one hand, under the conditions of politics complication, politisation of various social aspects, permanent critical state of government, humor conducts the role of a tool to comprehend the politics with its current state, events and personalities. On the other hand, political humor is integral element of modern politicians' public image who are supposed to act like «one of the guys» with the help of a certain political technology. Politics can be considered as a state of dual opposition, where humor and seriousness are two poles of such an opposition.

Political humor is a polyfunctional phenomenon. General functions of political humor are: emancipating, critical, evaluative, integrative and more. Political humor is a contextual phenomenon with its functions, types and forms being dependent on political regime of a society. Forms of political humor are also flexible and can include satire, irony, grotesque and caricature. In a modern cultural dimension one of the most solicited form of political humor is the Internet – memes, slogans, viral videos and more. Despite the vast amount of folk art, the biggest channel of humoristic representation in modern Ukraine is professional humor, provided by media.

With all that, even risky political attacks cannot be classified as sharp political satire as their social criticism is too soft and does not urge to fight against the flaws. The government ignores this humor and even agrees to become the subject of it, which leads to the political humor softening, the loss of revealing function and adopting the entertainment feature. Another aspect of political humor problems is its usage as political technology for modern political leaders.

Key words: humor, political humor, politics carnivalisation, forms and functions of political humor.

Одним із засобів осмислення сучасної ускладненої політики та її складових є гумор, в якому відображаються актуальні з погляду суспільства політичні процеси, події та персонажі. Гумор став невід’ємним атрибутом сучасного соціально-політичного простору. Актуальність теми обумовлюється тим, що дослідження політичного гумору дозволяє зрозуміти та окреслити спектр найактуальніших проблем політичного життя даного соціуму в конкретний історичний момент; виявити найбільш популярні форми гумористичної реакції. Важливим це виглядає в умовах перманентної соціально-політичної кризи в Україні, масової недовіри до політичних інститутів, нестабільності політичної ситуації в світі в цілому та Україні зокрема. До того ж, політичний гумор в умовах постмодерністської ситуації набуває нових фігурацій, що також потребує наукової інтерпретації.

Слід зазначити, що в своїй теоретичній та практичній трактовці політичний гумор виступає в багатьох іпостасях: як форма соціальної розрядки; як маркер політичного розвитку держави; як інструмент політичної

боротьби; як форма критичної реакції на політичні рішення тощо. Але, незважаючи на поліфункціональність, атрибутивний характер, широке використання в практиці, політичний гумор не відноситься до вивчених тем української суспільно – політичної думки. На пострадянському просторі політичному гумору присвячені монографії А.В. Дмитрієва «Соціологія політичного гумору», В.В. Разуваєва «Політичний сміх в сучасній Росії», І.Д. Осіпова «Гумор в політичній культурі»; публікації Ляліної А.І (політична карикатура), О. Є. Ненько (гумористичний дискурс як поле конструювання політичної ідентичності), Самохіна В.О. (політичний гумор в промовах Б. Обами), Омельчук О.І. (політичний гумор як елемент демократії), Єремєєвої К. (офіційний радянський гумор, сатира на сторінках журналу «Перець») та ін.

Мета статі полягає у виявленні форм та характеристик сучасного політичного гумору як репрезентанта політичного життя країни.

Гумор і сміх глибоко вкорінені в суспільному житті. «Сміх повинен мати суспільне значення», – писав французький філософ Анрі Бергсон [1, с.89]. Отже, гумор виступає як 1) невід’ємний атрибут соціальної дійсності; 2) репрезентант соціальної реальності (тобто через гумор осмислюються реалії життя, в ньому фіксуються різноманітні явища чи зміни, через нього виражається оцінка подій, що відбувались чи відбуваються; 3) певний конструкт, що створюється різними акторами. Гумор і сміх є невід’ємною частиною людського існування. Гумор – 1) в широкому сенсі спосіб освоєння дійсності, як реакція на події; 2) у вузькому – варіант комічного поряд з сатирою, іронією [2, с.34-35].

Різновидом гумору є політичний гумор, який ще наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. Л.В. Карасьов запропонував визначати як «сміх розуму», зміст якого полягає у поєднанні емоцій та рефлексії [3, с.76]. Такий сміх припускає вміння раціонально оцінювати ситуацію, він більш соціально рафінований, окультурений і зводиться до сатири, іронії, сарказму. Розглянемо об’єкт такого виду гумористичної рефлексії. У сучасному світі, на думку К. Шмітта, держава і суспільство взаємно проникають одна в одну. Области, які колись були «нейтральними», – релігія, культура, освіта, господарство, – втрачають свою «нейтральність», політизуються. «Всяка протилежність перетворюється на протилежність політичну». Середовищем існування різноманітних форм «політичного життя» виступає політичний простір, що є, по суті, «питанням про політичну систему, визначення та оформлення її елементів, зв’язків між ними» [4, с.64]. У 1999 р. А. Дмитрієв визначив функції і мету політичного гумору і позначив його як «ставлення до політичного об’єкту, котрий поєднує зовні смішну трактовку з внутрішньою серйозністю». «Гумор політичний ... є невід’ємним і мінливим атрибутом політичного процесу ... своєрідною реакцією на концентрацію влади в суспільстві [5, с.76]. Тобто гумор викриває амбівалентність будь-якої політичної ситуації або явища, дозволяє зняти напруження, відчути перевагу над політичним бомондом. Інший ракурс політичного гумору розкриває М. Фуко, який розглядає владу як «розпилену», котра не виходить із якогось єдиного центру і існує в безлічі мікросфер. Як влада присутня скрізь, так і скрізь присутній опір владі [6, с. 193]. Тобто, якщо індивід не підкорюється, то він здійснює опір, в тому числі й через політичний гумор. Отже, політичний гумор, використовуючи вираз Х. Арендт, можна назвати «пасивним опором».

Якщо визначати конкретний об’єкт політичного гумору, то він може бути абсолютно різним: народ, ідеологія, власне політика, влада, можновладці тощо. При цьому, існує гумор актуальний (з’являється після якоїсь події і з часом втрачає свою актуальність) і позачасовий (відображає якесь глибше відношення). Як зазначає В.В. Разуваєв, політичний сміх далеко не завжди зникає одночасно з його об’єктом. Серед причин автор виділяє такі: можливість накладення минулого комічного на нині діючу ситуацію; влучність гостроти; політична пам’ять [7, с. 69].

Політичний гумор може приймати різноманітні втілення: сатири, іронії, афоризмів, анекдотів, частівок, шаржів, карикатур та ін. Він досить варіативний у своїх утіленнях, однак ці варіації мають різне суспільне значення в різні проміжки часу. Наприклад, анекдоти, як видається, складаються з коротких, переважно усних оповідань різного змісту, жартівливого або сатиричного забарвлення і завершуються несподівано і дотепно. Політичний анекдот – короткий анекдот про яку-небудь політичну ситуацію, поведінку і рису характеру лідера або представника якої-небудь групи. Будь-який анекдот зароджувався на межі декларованого і реального. Для людей це завжди була своєрідна віддушину, інструмент самопорятунку, – вважає А. Іванюшкін [8, с.71]. Американський дослідник Г. Бентон у есе «Витоки політичного анекдоту» стверджував, що політичні анекдоти є потужним транслятором популярних настроїв у суспільстві, де цей настрій не може знайти офіційно санкціонованого виходу [9, р. 33]. Карикатура означає зображення, в якому комічний ефект створюється з’єднанням реального і фантастичного, перебільшенням і загостренням характерних рис, несподіваними зіставленнями і уподібненнями, її розквіт прийшовся на ХІХ ст.

У теперішній час стають популярними нові формати політичного гумору, наприклад, інтернет – меми, що поєднують в собі вербальні і візуальні компоненти. Такі елементи медійного контенту як слогани і «фотожаби», вірусні відеоролики і пародійні ілюстрації, мелодії і гіфи, комікси та демомотиватори, можуть інтерпретуватися як меми. При цьому вони можуть бути як спонтанні (відгуки мережевої аудиторії на певні висловлювання чи поведінку політиків), так і спеціально створені та запуснені у мережу зацікавленими акторами. Активне поширення мемів на політичну тематику, викликане двома моментами: політики постійно підкидають інформаційні приводи до суспільної уваги; по-друге, сам жанр мемів якнайкраще відповідає комунікаційним потребам сучасної публіки. Таким чином, як зазначає М. Фокіна, під політичним інтернет-мемом можна розуміти специфічний жанр інтернет – комунікації; окремі повідомлення в нових медіа, що представляють собою реакцію на ту чи іншу політичну подію, володіють різною природою (візуальною, аудіальною, вербальною), відрізняються яскравістю змісту і «упаковки», піддаються численному копіюванню і поширенню користувачами [10, с. 85]. Особливою, так би мовити крайньою формою сучасного політичного гумору, яку також можна розглядати як певну технологію, виступає тролінг. Є різні розуміння цього явища, однак вважаємо, що тролінг розпочинається з певного жарту, сатири, розіграшу,

прямолинійних висловлювань. Тобто для дискредитації когось /чогось використовується повідомлення, що має саркастичний чи провокаційний характер.

Політичний гумор має історично мінливий, контекстуальний характер. Так, початок протистояння серйозної політики і сміху як того, що є, тому, що могло б статися насправді, зводиться ще до іронії Сократа і комедій Аристофана. У середні віки особливість політичного гумору була пов'язана зі страхом перед руйнівною силою сміху і його загрозою святості влади. І тому він прийняв форму пародійного іносказання у вигляді карнавалу, що вносить в серйозний порядок соціальних і політичних норм, сміх і веселощі. Політика в цьому випадку сприймається і як видовище, і як гра. Протягом XVIII-XIX ст. гумор та сміх, який ним викликаний, стають невід'ємним атрибутом політичного процесу. Політичний гумор при демократичних та тоталітарних режимах має істотні відмінності. Так, на думку П.С. Рейфмана, більш-менш безкарно в СРСР можна було жартувати тільки над зовнішньою політикою і міжнародною обстановкою, будь-який інтерес радянських громадян до політики цілеспрямовано редукувався до зовнішньої політики, з повним виключенням можливості обговорювати внутрішні справи. За допомогою пропаганди образ того чи іншого явища, входить у суспільну свідомість і формує відповідні відносини суспільства. Невичерпні і узаконені також були такі теми: бюрократи, підлабузники, ледарі «аллїлуйщики і навіть чванливі партійні вельможі», але ніколи хтось конкретний [11]. Отже, тоталітарний гумор є абстрактний, заборонений владою, але затребуваний суспільством; розколотий на офіційний, санкціонований владою і народний, не підконтрольний їй; має такі форми, як «кухонні» анекдоти, різноманітні частівки, професійні та самодіяльні пародії на владних персон, виконує здебільшого звільняючу і захисну функції. Гумор у демократичному суспільстві є конкретний, обов'язковий елемент соціально-політичного життя, основна функція: критична, компенсаторна; має різноманітні форми. Через гумор може висловлюватися громадянська позиція, своє ставлення до політики країни в цілому.

Політичний гумор в умовах ситуації постмодерну, на думку Ж. Ліповецькі – справжній показник демократизації. Відбулося його пом'якшення. Гумор виконує подвійне демократичне завдання: він дозволяє індивіду забути, хоча б на хвилину, про мертву хватку долі, про реалії життя, про умовності і легковажно затвердити своє вільнодумство [12, с. 176]. Ліповецькі, вивчаючи гумор у контексті постмодерністського суспільства, виділяє три основні категорії: знеособлення, десубстанціалізацію, персоналізацію – всі ці процеси постмодерністського суспільства виявляються в нових джерелах зваблювання в ЗМІ: час потішних, героїчних чи мелодраматичних персонажів відійшов в минуле; на порядку денному відкритий, невимушений і скомороський стиль. Така доля гумору в сучасному суспільстві, він проникає в усі сфери, перетворюючи вищі ідеали в пародію. Оскільки постмодерн не визнає авторитетів, жорстких дуальностей та опозицій, тому самому серйозному може надаватися комізм. Навіть політичний розподіл на правих та лівих перетворюється в пародію на суперництво, яке наочно демонструють нові розважальні шоу, якими є телевізійні дебати. Персоналізуючись, образ політика стає посміховиськом: чим більші фракції відмовляються від протистояння, тим більш карикатурними виглядають політики; чим наочніше розуміється відсутність мотивів у політичній боротьбі, тим більше політична сцена нагадує стриптиз з демонстрацією добрих намірів, чесності, відповідальності і перетворюється в цирковому виставу та маскарад, – зазначає Ж. Ліповецькі. Вища стадія автономії політики – не радикальна деполітизація мас, а перетворення її в масову розвагу, в бурлеск: коли суперечності між партіями перетворюються на фарс, і все більше число людей це розуміють. Отже, на зміну героїчній і універсальній фазі загальної рівності, навіть обмеженого помітними класовими протиріччями, приходить гумористична і партикулярна фаза демократії [Там же, с.312]. В епоху постмодерну об'єктом політичного гумору може стати будь який елемент політичного життя, при цьому гумор перестає бути сатиричним та злим, стає розважальним та іронічним.

Сучасну політичну систему досить часто наділяють рисами карнавалу. Політичні інститути постійно стикаються з необхідністю за допомогою легальної і регулярної соціальної інверсії скидати напругу, яка накопичується в суспільстві. В іншому випадку неминучі соціальні катаклізми. І якщо історично гумор був, скоріше, інструментом, котрий десакралізує владу (найбільш яскраво це проявлялося в святах і карнавалах, або, за М.Бахтінін, «народно-сміхової культури»), то зараз гумористична технологія може в рівній мірі використовуватися як владою, так і опозицією [13, с.55]. У медіа-суспільстві, схильному до «часткової карнавалізації» (категорія, введена Умберто Еко: «проникнення карнавалової логіки в усі сфери життя суспільства: іншими словами, традиційний поділ на будні і вихідні, робочий час і час відпочинку, публічне і приватне простір поступово нівелюється, розчиняючись в «логіці карнавалу»), влада вже не претендує на «класичний» сакральний статус, прагнучи в «віртуальному тілі» вождя поєднувати два принципово різних типи сакральності – «традиційну» і «карнавальну» [14, с.35]. У ролі каталізаторів такої трансформації виступили ЗМІ, соціальні мережі, сам режим ліберальної демократії, в рамках якого політичні лідери змушені шляхом різних маніпуляцій підтримувати образ «свого хлопця». У суспільстві «часткової карнавалізації» ліберальна демократія і публічна політика завжди є карнавалом, шоу, перформансом. Справжня політика як діяльність з прийняття рішень залишається прихованою, в той час як на сцені – «карнавальна політика». Політичний гумор давно став частиною повсякденного життя пересічного українця. Кожна резонансна подія у владних колах миттєво породжує безліч жартів і анекдотів. Гумор допомагає українцям пережити потрясіння і хронічну нестабільність, він став захисною реакцією на складні політичні процеси, що відбуваються в країні. Політичний гумор затребуваний насамперед освіченою частиною суспільства – жителями великих міст та молоддю. Саме для цих прогресивних категорій населення, активних споживачів інтернет ресурсів різноманітні фотожаби та політичні жарти стали віддушиною в умовах складних реалій сьогодення. Інтернет-меми як один з найбільш популярних видів інтернет-комунікації, про що вже говорилося раніше, активно вживається українцями. Найбільш значущі події українського соціуму ретранслюються в мережу у вигляді вербальних і візуальних сполучень. Ці вірусні одиниці інформації, які ґрунтовно увійшли в наше

життя, є прямим результатом реакції населення на навколишні події. Героями мемів, можуть бути не тільки абстрактні явища, але і реальні люди. Найбільш популярними серед українців є інтернет-меми на вищій істеблішмент української політики. Ще одним видом політичного гумору, який активно споживається українцями, є жарти. Жарт – це фраза або невеликий текст гумористичного змісту. Вона може бути в різних формах, таких, як питання/відповідь або коротка байка. Він завжди був частиною культури будь-якого суспільства. Однак, якщо раніше жарти мали більш колективну основу, то на сьогодні ми можемо говорити про те, що більшість з них являються авторською розробкою. На сьогодні найбільш популярні політичні жарти також пов'язані з медійною сферою. Відвідувачі гумористичних шоу, стендапів купують емоції, враження, в тому числі й ті, що стосуються політики. Це цілком зрозуміло в контексті сучасного «суспільства вражень» (за Г. Шульце). Г. Шульце зазначає, що досягнення задоволення і щастя тепер стало свого роду працею, у споживанні благ і послуг акцент зміщується у бік емоцій. Однак орієнтація на переживання може блокуватися надлишком можливостей задовольнити свої бажання, що викликає почуття невдоволеності про всі спокусливі альтернативи, що не були обрані. Шульце зазначає, що вираз наших емоцій – дуже складне завдання, де індивід не завжди може дати оцінку своїм почуттям і зрозуміти наскільки повною мірою він задовольнив свої емоційні потреби і чи варті придбані враження витрачених сил, часу та грошей. Тому повинна бути й інша сторона, тобто «люди, які інтерпретують наші переживання: автори романів, лірики, журналісти, письменники, режисери», а також фахівці з емоційної комунікації [15, с.11].

Іншим аспектом існування політичного гумору є його технологічний характер, тобто використання у якості соціально – політичної технології. Іронія та сарказм використовуються на різних рівнях комунікації: між виборцями та кандидатом, між політиками, між можновладцем та громадянами тощо. Кепкування, стьоб, тролінг стали атрибутом політичної комунікації. І якщо раніше гумор самих політиків був швидше виключенням в українському політикумі, ніж правилом, то сьогодні гумор є невід'ємною складовою, правилом гарного тону серед політиків.

Таким чином політичний гумор для українців служить формою компенсації, відходу від реальності, є реальною формою критики влади, верифікації її рішень і дій, є певною технологією політичної розкрутки, механізмом передачі в гротескній формі суспільно-політичних реалій. Основним джерелом політичного гумору в Україні як репрезентації сучасної політичної ситуації, являються професійні жарти, які запускаються чи через авторські блоги, чи через гумористичні шоу. Отже, вивчаючи політичний гумор, в першу чергу розглядаємо його як невід'ємний і мілливий атрибут політичного процесу, саме в гуморі репрезентуються найактуальніші теми та проблеми суспільно – політичного життя.

Бібліографічний список:

1. Бергсон А. Смех. М.: Искусство, 1992. 168 с.
2. Дмитриев А.В., Сычев А.А. Смех: социофилософский анализ. М.: Альфа-М, 2005. 594 с.
3. Карасев, Л.В. Мифология смеха. Вопросы философии, 1991. №7. С. 68 – 86.
4. Иванюшкин А.А. Политический юмор как философско-эстетическая категория: сущность и специфика. Софист: социолог, философ, историк (Сб. науч. трудов). Вып. I. М.: МПГУ 2005. С. 61 – 69.
5. Дмитриев А.В. Социология политического юмора. М.: Росспейн, 1998. 214 с.
6. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. М.: Касталь, 1996. 448 с.
7. Разуваев В.В. Политический смех в современной России. М.: Изд. Дом ВШЭ, 2002. 386 с.
8. Иванюшкин А.А. Политический анекдот как одна из основных форм проявления политического юмора в обществе. Софист: социолог, философ, историк (Сб. науч. трудов). Вып. I. М.: МПГУ 2005. С. 69 – 73.
9. Benton G. The Origins of the Political Joke /Humour in Society: Resistance and Control. Paton, G.E., Powell, C., Venezia, L., Frailing, K. New York: St. Martin's Press, 1988. P. 33-55.
10. Фокина М.А. Демотиваторы в России и США: новые жанры интернет-коммуникации в глобализованном мире. Вестник НДЛУ им. Н.А. Добролюбова. 2012. № 20. С. 74 – 85.
11. Рейфман П.С. Из истории российской, советской и постсоветской цензуры. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/index.php – дата звернення 5.11.2019.
12. Липовецки, Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме; перев. с фр. В.В. Кузнецова; под общ. ред. Л.А.Краско. М.: Изд. Владимир Даль, 2001. 336 с.
13. Иванюшкин А.А. Карнавализация избирательной кампании как политическая технология. Социальное образование: проблемы и перспективы. 2004. №4. С. 55 – 60.
14. Эко У. Заметки на полях «Имени розы». СПб.: «Симпозиум», 2007. 92 с.
15. Сувалко А. С. Эмоциональный капитализм: коммерциализация чувств. М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2013. 48 с.

References:

1. Bergson, A. (1992). *Smekh* [Laughter]. М.: Iskusstvo, 168 s. (in Russ.).
2. Dmitriev, A.V., Sichev A.A. (2005). *Smekh: sotsiofilosofskiy analiz* [Laughter: sociophilosophical analysis]. М.: Alfa-M, 594 s. (in Russ.)
3. Karasev, L.V. (1991) «*Mifologiya smekha*» [The mythology of laughter]. *Voprosy filosofii*, №7. S. 68 – 86. (in Russ.)
4. Ivanyushkin, A.A. (2005) «*Politicheskiy yumor kak filosofsko-esteticheskaya kategoriiya: sushchnost i spetsifika*» [Political humor as a philosophical and aesthetic category: essence and specificity]. *Sofist: sotsiolog, filosof, istorik (Sb. nauch. trudov)*. Vyp. I. М.: MPG U 2005. S. 61 – 69. (in Russ.)

5. Dmitriev, A.V. (1998) *Sotsiologiya politicheskogo yumora* [Sociology of Political Humor]. M.: Rosspein, 214 s. (in Russ.)
6. Fuko, M. (1996) *Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti. Raboty raznykh let* [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality. Works of different years]. Per. s frants. M.: Kastal, 448 s. (in Russ.)
7. Razuvaev, V.V. (2002) *Politicheskii smekh v sovremennoy Rossii* [Political laughter in modern Russia]. M.: Izd. Dom VShE, 386 s. (in Russ.)
8. Ivanyushkin, A.A. (2005). «Politicheskii anekdot kak odna iz osnovnykh form proyavleniya politicheskogo yumora v obshchestve» [Political joke as one of the main forms of political humor in society]. *Sofist: sotsiolog, filosof, istorik (Sb. nauch. trudov)*. Vyp. I. M.: MPGU. S. 69 – 73. (in Russ.)
9. Benton, G. (1988). «*The Origins of the Political Joke*» /Humour in Society: Resistance and Control. Paton, G.E., Powell, C., Venezia, L., Frailing, K. New York: St. Martin's Press, R. 33-55. (in En [gl.]
10. Fokina, M.A.(2012). «*Demotivatory v Rossii i SShA: novye zhanry internet-kommunikatsi v globalizirovannom mire*» [Demotivators in Russia and the USA: New Genres of Internet Communication in a Globalized World]. *Vestnik NDLU im. N.A. Dobrolyubova*. № 20. S. 74 – 85. (in Russ.)
11. Reyfman P.S. «*Iz istorii rossiyskoy, sovetской i postsovetской tsenzury*» [From the history of Russian, Soviet and post-Soviet censorship.]. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/index.php – data zvernennya 5.11.2019. (in Russ.)
12. Lipovetski, Zh. (2001). *Era pustoty. Esse o sovremenno individualizme* [The era of emptiness. Essays on Contemporary Individualism]; perev. s fr. V.V. Kuznetsova; pod obshch. red. L.A.Krasko. M.: Izd. Vladimir Dal, 336 s. (in Russ.)
13. Ivanyushkin, A.A. (2004) «*Karnavalizatsiya izbiratelnoy kampanii kak politicheskaya tekhnologiya*» [Carnivalization of the election campaign as a political technology]. *Sotsialnoe obrazovanie: problemy i perspektivy*. № 4. S. 55 – 60. (in Russ.)
14. Eko, U. (2007). *Zametki na polyakh «Imeni rozy»* [Marginal notes "Name of the rose"]. SPb.: «Simpozium», 92 s. (in Russ.)
15. Suvalko, A. S. (2013). *Emotsionalnyy kapitalizm: kommersializatsiya chuvstv* [Emotional capitalism: commercialization of feelings]. M.: Izd. Dom Vysshey shkoly ekonomiki, 48 s. (in Russ.)